

ԲԱՆԱԽՈՍ

2001 05 16

Թիվ 48

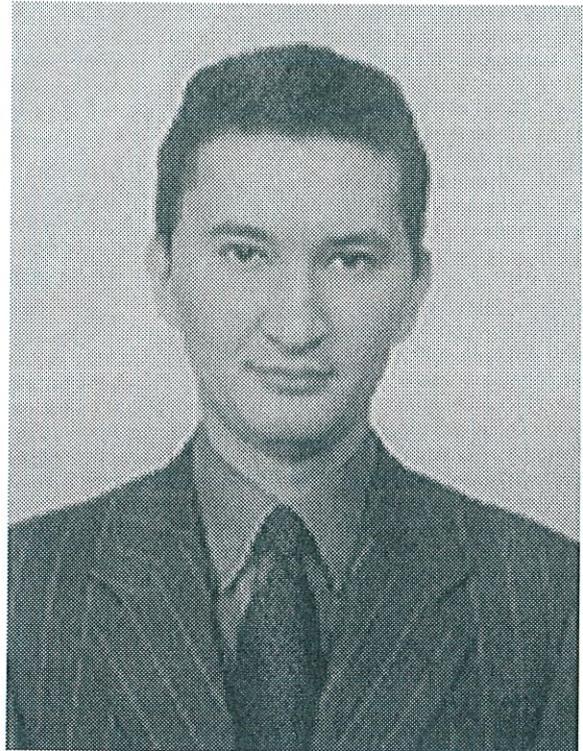
2001 04 25

Կասախից ծովի ավազանը որպես ռեսուրսների համակարգ. Թուրքմենստանի տեսակետը

Թոյլի Կուրբանով ՀՀ-ում Թուրքմենստանի արտակարգ և լիազոր դեսպան

Ամեն անգամ, երբ ինձ ներկայացնում են որպես դեսպան, ես հիշում եմ հանրածանոթ մի պատմվածք Յոզա Նասրեդինի մասին, որը թուրքալ է ուզում գնել: Յոզան գնում է մոտակա կենդանիներ վաճառողի խանութը, շուրջը դիտում և գտնում գեղեցիկ, բազմերանգ փետուրներով զարդարված մի թռչուն և խանութպանից հարցնում է դրա գինը: Խանութպանը պատասխանում է. «Տասը դիրհամ»: Չարմացած Յոզան ասում է. «Ինչի՞ համար»: Խանութպանը պատասխանում է. «Նա սահուն խոսում է թուրքմեներեն, պարսկերեն և ռուսերեն»: Յոզան շարունակում է փնտրել, գտնում է մի այլ, նույնպես շատ գեղեցիկ թուրքալ և հարցնում. «Իսկ այս մեկը ի՞նչ արժե»: «Քսան դիրհամ», «Ինչու՞ այդքան», եւ խանութպանն ասում է. «Նա գերազանց գիտի հայերեն, վրացերեն և ադրբեջաներեն»: Յոզան շարունակում է շուրջը դիտել և անկյունում գտնում է ծեր, գորշ, տգեղ և լուռ մի թուրքալ: Նա հարցնում է այդ մեկի գինը և խանութպանն ասում է. «Հիսուն դիրհամ»: Յոզան հարցնում է. «Իսկ ի՞նչ ունակություններ դա ունի»: Խանութպանը պատասխանում է. «Ես իսկապես չգիտեմ, բայց կարող եմ ձեզ ասել, որ այս երկուսը նրան Դեսպան են կոչում»:

Իհարկե, դեսպանի աշխատանքի բնույթն արմատական փոփոխություններ է ապրել Յոզա Նասրեդինի դարաշրջանի և 21-րդ դարի միջև: Ընկած ժամանակահատվածում: Մեր օրերում դեսպանը պարզապես չի կարող լուռ մնալ՝ կատարելով իր ինքնակալի հպարտ ներկայացուցչի պարտականությունները: Այս գործը պահանջում է շատ ավելի մեծ ջանքերի և կենտրոնացման գործադրում: Դեսպանից պահանջվում է խոսել զանազան մարդկանց հետ՝ ընդհանուր տեսակետի հասնելու նպատակով, ինչպես նաև նպաստել համագործակցության օրակարգի և պահանջվող հանձնարարությունների իրագործմանը: Այդ իսկ նպատակով, որպես էներգետիկ ռեսուրսներով հարուստ երկրի պետական ներկայացուցիչ, ինձ հետաքրքիր էր խոսել սովորական հայերի հետ, որպեսզի պարզեմ նրանց տեսակետները Կասախից շրջանի, որպես նավթի և գազի մարզի վերաբերյալ: Ահա, թե ինչ կարծիքներ են ես լսել հիմնականում.

- Ալիեւն ուզում է օգտագործել իր նավթը, որպեսզի ամերիկացիներին և ռուսներին իր կողմը քաշի՝ Ղարաբաղը հետ ստանալու նպատակով:

- Աստծու տված պաշարների շնորհիվ՝ դուք արաբական շեյխերի նման հարուստ կլինեք, իսկ մենք՝ աղքատ հայերս, այդպիսի բախտի չենք արժանացել:

- Կարելոյ չէ, թե ինչքան մեծ են նավթի ռեսուրսները. հարուստը միշտ ավելի է հարստանում, իսկ աղքատը միայն գնալով աղքատանում է:

Կան մարդիկ, որոնք ասում են, որ Թուրքմենստանը մատակարարել է Հայաստանը գազով և նավթով իննսունական թվականներին, նույնիսկ, երբ կառավարությունն անկարող էր վճարել այդ մատակարարման դիմաց:

Ամենազարմանալիս այն է, որ հասարակ ժողովրդի այս հիմնավորումներն իրենց էությանը շատ մոտ են բազմաթիվ կառավարությունների, բիզնեսմենների և վերլուծողների մտածելակերպին:

- Արդյո՞ք կնպաստի Կասախից ծովի նավթը նորանկախ պետությունների անկախության գործընթացին և միջազգային ասպարեզում ճանաչման լրացուցիչ հնարավորությունների ձեռքբերմանը:

- Ինչի՞ կհանգեցնի Կասախից ծովի ավազանի էներգետիկ ռեսուրսների զարգացումը. շրջանային տնտեսությունների անընդհատ աճի, թե՞ հարատև կապիտալիզմի, կոռուպցիայի և աղքատների ու հարուստների միջև առկա ճեղքի լայնացմանը:

- Կասախից ծովի ավազանի նավթի և գազի արդյունահանումն արդյո՞ք կուժեղացնի արտարող, փոխարող և սպառող ազգերի

միջեւ համագործակցությունը, թե՛, ընդհակառակն, նոր պատճառ կհանդիսանա կրոնական բնանությունների համար:

Կարճ ասած՝ Կասպից ծովի շրջանի որոշումներ ընդունողների ներկա եւ ապագա սերունդները վճռական փորձության են ենթարկվում: Որանք հաջողությամբ կհասնեն, թե՛ կծախողվեն՝ օգտագործելով այս պոտենցիալ հարստությունները Կասպից ծովի շրջանի ազգերի բարեկեցությունն ապահովելու համար:

Մինչեւ առաջ անցնելը, կուզենայի տրամադրել ձեզ որոշ վիճակագրական տվյալներ Կասպից ծովի ավազանի նավթի ներկայիս եւ ապագա վիճակի վերաբերյալ:

Կենտրոնական Ասիայի եւ Կովկասի ճշտված ռեսուրսների գնահատումները հասնում են 5 միլիարդ տոննայի, եւ դեռ 21 միլիարդ տոննա նավթ հնարավոր է համարվում: Շրջանի բնական գազի ճշտված պաշարների նախահաշիվները կազմում են 10 տրիլիոն խորանարդ մետր, ու եւս 15 տրիլիոն պոտենցիալ ռեզերվներ առկա են համարվում: Թեեւ այս պաշարները կազմում են աշխարհի հաստատված նավթային ռեսուրսների 5% եւ գազի ռեսուրսների 7%, քանի որ Կենտրոնական Ասիայի եւ Կովկասի մեծ մասը դեռ պետք է հետազոտվի, շրջանի հայտնի ռեզերվային բազան կարող է էապես ավելանալ:

Ի՞նչ են նշանակում այս թվերը: Վերականգնվող հարաբերակցության եւ հնարավոր ու հաստատված ռեզերվների գործակցի հիման վրա կատարած հատուկ ենթադրությունները բացահայտում են, որ մինչեւ 26 միլիարդ տոննա նավթ կարող է արդյունահանվել Կասպից ծովի ավազանի նավթահանքերից: Վերոհիշյալ թվի մոտ 8.5 միլիարդ տոննա նավթը, որի մեծ մասը կազմում են բնական գազի պաշարները, թուրքմենստանի մասնաբաժինն է: Ուսումնասիրելով թուրքմենստանի, Ղազախստանի, Ադրբեջանի եւ նաեւ Ղազեխստանի 2000 թվ-ի արդյունահանման մակարդակները, կարելի է ենթադրել, որ Կասպից ծովի ավազանի այդ ճշտված պաշարներն արտադրության ընթացիկ մակարդակով համարժեք են 190 տարվա, իսկ արդյունահանման կրկնապատկման դեպքում՝ կօգտագործվեն մոտ մեկ դար:

Այստեղից ծագում է տրամաբանական հարց. ինչքա՞ն է կազմում Կասպից ծովի ավազանի նավթի պաշարների դրամական համարժեքը: Ենթադրենք, որ հաջորդ դարի ընթացքում նավթի գինը եւ կապիտալի ու շահագործման ծախսերի հարաբերակցությունը համարյա հավասար կլինի վերջին 10 տարիների միջին մակարդակին, որը կազմում է, համապատասխանաբար, մեկ բարելը 17 եւ 5.80 ամերիկյան դոլար: Վերջապես, հանգում ենք հետեւյալ եզրակացությունների:

Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ ռեսուրսների զարգացման համար անհրաժեշտ ամբողջ ընդհանուր ծախսերը կարող են հասնել զրեթե 1044 միլիարդ ամերիկյան դոլարի: Վերոհիշյալ գումարին հավանաբար պետք է ավելացնել անհրաժեշտ ենթակառուց-

վածքների, որոնց թվում են, օրինակ, խողովակաշարերը, նավթի գտման գործարանները եւ սարքավորումները, զարգացման համար պահանջվող ծախսերը:

Ամբողջ ընդհանուր եկամուտը կարող է հասնել նույնիսկ 3060 միլիարդ ամերիկյան դոլարի, որը կբաշխվի արտադրողների, տրանսպորտային արդյունաբերության, եւ սեփականատեր կառավարությունների միջեւ:

Ստանում ենք հետեւյալ պատկերը. Կասպից ծովի ռեսուրսների տեսականության շրջանում ձեռք բերված զուտ եկամուտը կզերբազանցի 2 տրիլիոն ԱՄԴ, իսկ տարեկան գումարը՝ 20 միլիարդ ԱՄԴ: Քանի որ կապիտալի եւ շահագործման ծախսերի մի մասը հատկացվելու է տեղական արտադրությանը եւ աշխատանքին, շրջանի հնարավոր եկամտի ծավալը, ամենայն հավանականությամբ, նույնիսկ ավելի մեծ կլինի:

Սակայն Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ ռեսուրսների զարգացումը միայն դրամական տեսանկյունից չէ, որ ուշադրության է արժանի: Էներգետիկ պաշարների գլոբալ համակարգին միանալը ենթադրում է մի շարք այլ շահավետ ձեռքբերումներ, ինչպիսին է օրինակ, նոր աշխատատեղերի, տեխնոլոգիաների եւ կառավարման հմտությունների ստեղծումը: Չնայած, որ այս արդյունքներն անհնարին է չափել միլիարդավոր դոլարներով, սակայն մարդկանց կյանքերի վրա նրանց թողած ազդեցությունը նույնիսկ ավելի կարեւոր նշանակություն կունենա:

Միանգամայն հավանական է, որ այս թվաբանությունը ճշգրիտ չէ, սակայն այն, այնուամենայնիվ, որոշ չափով պարզաբանում է այդ զարգացման հսկայական մասշտաբները: Թեեւ քիչ հավանական է, որ Կասպից ծովի ավազանը դառնա «երկրորդ Արեւելք», այդ շրջանի ռեսուրսները եւ դրամական հոսքերի ծավալը կզբաղեցնեն միեւնույն մեծության սանդղակը, որի վրա գտնվում են Հյուսիսային ծովի կամ ցամաքային Արեւելյան Աֆրիկայի պաշարները:

Վերադառնալով մեր քննարկման սկզբին՝ փորձենք պատասխանել հետեւյալ հարցին. Կասպից ծովի ավազանի պետությունները էներգետիկ ռեսուրսներով հարուստ ազգերից ո՞ր մեկի զարգացման ճանապարհով կգնան. Հյուսիսային ծովի՞ (օրինակ՝ Նորվեգիա), թե՞ Արեւելյան Աֆրիկայի (Նիգերիա): Կարծում են, որ այս լսարանում գտնվողների մեծամասնությանը հասկանալի է վերոհիշյալ երկու պետությունների միջեւ եղած տարբերությունը, բայց մեկ անգամ եւս կրկնեմ, որ նավթի եւ գազի հսկայական ռեսուրսները տրամադրում են հավասար հնարավորություններ ինչպես հարատեւ զարգացման եւ բարգավաճման, այնպես էլ սնանկ տնտեսությունների, կոռուպցիայի եւ հետադիմության համար:

Վերոհիշյալ հաշվարկումները հիմք ընդունելով՝ բաժանենք հաջողության եւ ձախողման բարձր հավանականություն ունեցող ռիսկը երկու մասի:

«Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ ռեսուրսների 100 տարվա տեսողություն ունեցող զարգացման համար պահանջվում է 1 տրիլիոն ԱՄԴ համարժեք ներդրումներ. 100 միլիարդ յուրաքանչյուր տասնամյակ»:

Թուրք Կուրբանովը նշանակվել է Հայաստանի Հանրապետությունում Թուրքմենստանի առաջին արտակարգ եւ լիազոր դեսպան 2000 թվ-ի հունվարի 26-ին: Նախքան Հայաստանում Թուրքմենստանի դեսպան նշանակվելը Կուրբանովը զբաղեցնում էր Թուրքմենստանի տուրիզմի նախարարի պաշտոնը: 1997 թվ-ի հունիսից մինչեւ 1998 թվ-ի դեկտեմբերը դեսպան Կուրբանովը Թուրքմենստանի արտաքին տնտեսական հարաբերությունների նախարարն էր, որով ստանձնել էր նաեւ առեւտրի նպաստմանը եւ օտարերկրյա ներդրումների ներգրավմանն ուղղված լայնատարած մանդատային իրավունքները:

Թուրքմենստանի նախագահի գերատեսչությունում նավթի եւ գազի զարգացման հարցերով գործադիր տնօրենի պաշտոնը զբաղեցնելուն զուգահեռ՝ Կուրբանովը երկրի Նախագահին հաշվետվություն էր ներկայացնում նավթի արդյունաբերության ռազմավարական զարգացման եւ ընթացիկ իրավիճակի վերաբերյալ: Նա հաջողության է հասել միջազգային արդյունաբերության հետ կապված մի քանի ազդանշանային նախագծերի վերաբերյալ տարվող բանակցություններում. դրանց թվում է Մոբիլի (Mobil) հետ կնքված համատեղ արտադրության պայմանագիրը, ինչպես նաեւ Ռոյալ Ղաշ Շելլի (Royal Dutch Shell) հետ հաստատված փոխադարձ համաձայնագիրը՝ ուղղված ստրատեգիական համագործակցությանը:

Կուրբանովը նաեւ ձեռնամուխ է եղել Թուրքմենստան-Իրան-Թուրքիա եւ Անդրկասպիան գազամուղների շահագործման իրագործելիության ուսումնասիրությանը: 1994-1997 թվականներին Կուրբանովը զբաղեցնում էր գլխավոր գանձապետի պաշտոնը, այնուհետեւ նշանակվեց Թուրքմենստանի արտաքին տնտեսական գործերի բանկի առաջին փոխնախագահ:

Դեսպան Կուրբանովը ծնվել է Աշխաբադում 1971 թվ-ին: 1993 թվ-ին նա ավարտել է Մոսկվայի Պլեխանովի անվան տնտեսագիտության ինստիտուտը, այնուհետեւ մասնակցել է միջազգային ծրագրերի. 1994 թվ-ին՝ Կրեդիտ Սվիսում (Credit Suisse), Ցյուրիխում, եւ 1995 թվ-ին՝ Սիթիբանկում (Citibank), Նյու Յորքում: Նա տիրապետում է երեք լեզվի. անգլերեն, ռուսերեն եւ բուրբերեն: 1996 եւ 1998 թվականներին Կուրբանովը արժանացել է Թուրքմենստանի ազգային ծառայության համար տրվող ազգային շքանշանին: Դեսպան Կուրբանովն ամուսնացած է, ունի դուստր եւ որդի:

ա) Արդյո՞ք Կասպից ծովի ավազանի պետությունները կարող են ձեռք բերել 1 տրիլիոն ամերիկյան դոլարին համարժեք արտաքին եւ ներքին ներդրումներ:

բ) Արդյո՞ք պետություններին կհաջողվի ապահովել 3 տրիլիոն ԱՄՆ-ի արդարացի ծախսում եւ վերաներդրում սկիզբ դնելով ռեալ բարեկեցության եւ զարգացման դարաշրջանին:

Չնայած անորոշ սահմանմանը կարծում եմ, որ այս երկու հիմնական հարցերն են որոշելու աշխարհի այս երկրամասի ապագան: Սակայն, որտե՞ղ փնտրենք դրանց պատասխանները:

Եկեք մի պահ վերադառնանք մեր մոտակա անցյալը՝ իննսուներկու թվականները: Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ ռեսուրսների զարգացման առաջին տասնամյակ: Ինչքա՞ն ներդրումներ են կատարվել այս ժամանակաշրջանում, եւ արդյո՞ք խելացիորեն է ծախսվել նավթից ստացված եկամուտը: Հասկանում եմ, որ այս անընդհատ կրկնվող միլիարդ տոննաները եւ տրիլիոն դոլարները հոգնեցուցիչ են, բայց թույլ տվեք ինձ համառոտակի ներկայացնել հետևյալ վիճակագրական տվյալները:

- Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ ռեսուրսների 100 տարվա տեսլություն ունեցող զարգացման համար պահանջվում է 1 տրիլիոն ԱՄՆ համարժեք ներդրումներ, 100 միլիարդ՝ յուրաքանչյուր տասնամյակ: Ինչքա՞ն ներդրումներ են ձեռք բերվել իննսուներկու թվականներին: Շրջանի ութ երկրների զարգացման ուղղված ներդրումների ամբողջ ընդհանուր գումարը հասնում էր ընդամենը 14 միլիարդ ԱՄՆ, որն անհրաժեշտ ներդրումների չնչին մասն է:

- Արդյո՞ք խելացիորեն է ծախսվել նավթից ստացված եկամուտը: Նույն տասնամյակում Կասպից ծովի ավազանի երկրները արտադրել են 0.5 միլիարդից ավելի կրկակալ, որի գումարային համարժեքը կազմում է 63 միլիարդ ԱՄՆ: Արդյո՞ք դա ինչ-որ ազդեցություն գործել է արտադրող եւ փոխադրող երկրների կենսամակարդակի, ինչպես նաեւ հարեւան շուկաների, օրինակ՝ Հայաստանի վրա: Ոչ: Միակ հնարավոր բացառությունը թուրքմենստանն է, որտեղ համախառն ներքին արտադրանքը բնակչության մեկ շնչի հարաբերությամբ աճել է 1991 թվ-ի 1200 ԱՄՆ-ից մինչեւ 2500 ԱՄՆ՝ 2000 թվ-ին: Մյուս տարածաշրջանային պետություններում անձնական բարեկեցության աճը կանգ է առել կամ էլ կտրուկ անկում ապրել:

Ինչպես տեսնում եք, վերջին տասնամյակում Կասպից ծովի ավազանի պետությունները դժվարություններ են ունեցել՝ կապված էներգետիկ ռեսուրսների զարգացման համար անհրաժեշտ ներդրումների գրավման հետ, իսկ ռեսուրսների սկսված արդյունահանումը չկարողացավ բարելավել շրջանում ապրող մարդկանց կենսամակարդակը: Դեռ ավելին՝ եթե դիտենք Կասպից ծովի ավազանը որպես կառավարությունների, արտադրողների եւ սպառողների մի ամբողջական շարք, ապա կտեսնենք, որ ներկայիս առկա հարցերը տասը տարի առաջ լուծում չգտած ճիշտ նույն հարցերն են: Արտադրող երկրները դեռ չունեն բազմաթիվ արտահանման ճանապարհներ, սպառող ազգերը դեռ չեն գտել մատակարարման զանազան աղբյուրներ, ծովի կարգավիճակը մնում է անորոշ, էներգիայի այլընտրանքային աղբյուրների (օրինակ՝ ատոմային էներգիա) ապագան մշուշապատ է, եւ մի շարք այլ հարցեր դեռ լուծում չեն գտել: Իհարկե, այս ամենը շատ ցավալի է, հատկապես, եթե համեմատենք եվրոպական ազգերի հետ, որոնք ոչ պակաս դժվարություններ ներկայացնող արգելքները հաղթահարելով, նույն տասնամյակում Մաստրիխտի պայմանագրից հասան ընդհանուր տարադրամի ստեղծմանը: Կամ, օրինակ Հյուսիսային եւ Հարավային Ամերիկաները. ազատ առևտրի շուրջ տարվող մոխրական քննարկումների արդյունքում կնքվեց Հյուսիսային Ամերիկայի ազատ առևտրի մասին պայմանագիրը եւ անցյալ շաբաթ ստորագրված Քվեբեկի դեկլարացիան:

Իհարկե, իննսուներկու թվականները չի կարելի համարել միայն կորցրած հնարավորությունների տասնամյակ: Շրջանի բոլոր երկրները երկար ճանապարհ են անցել՝ հաստատելով պլուրալիստական պետական համակարգ եւ շուկայական հարաբերությունների վրա հիմնված տնտեսություն: Կնքվել են կարելու նշանակություն ունեցող միջկառավարական համաձայնագրեր, ինչպես նաեւ ներդրումային պայմանագրեր, բայց ժամանակն է, որ Կասպից ծովի

ավազանի էներգետիկ զարգացումն անցնի զուտ վերնագրերից եւ սպասումներից էական նվաճումների ձեռքբերմանը:

Այդ նպատակով պետք է նախ եւ առաջ հստակ սահմանել կամ վերասահմանել գլխավոր մասնակիցների յուրաքանչյուր խմբի պատասխանատվություններն եւ օրակարգը: Դրանք այս բիզնեսի պահանջարկի եւ մաքսարկի սանդղակները զբաղեցնող արտադրողները, սպառողները եւ այդ երկրների կառավարություններն են: Այս տեսանկյունը որոշ չափով տարբերվում է մի այլ ընդհանուր պատկերացումից, որը Կասպից ծովի շրջանի մասնակիցներին սխալմամբ ներկայացնում է իբրեւ թուրքմենստան, Ադրբեջան, Հայաստան եւ այլն: Այս երկրներից յուրաքանչյուրում մենք պետք է հստակ տարբերություն դնենք տվյալ բիզնեսի մեջ ներգրավվածների (արտադրողներ) եւ սպառողների եւ կառավարությունների միջեւ, քանի որ երկու խմբերին էլ վերագրվում են տարբեր պատասխանատվություններ: Պահանջարկի սանդղակին գտնվող պատասխանատվությունների սահմանումը, երեւի թե, ամենահեշտն է, քանի որ իսկապես էներգետիկ զարգացման ամբողջ նպատակը պահանջարկի բավարարումն է՝ ամենավստահելի եւ արժեքային տեսակետից արդյունավետ եղանակով:

Սպառող ազգերին, այդ թվում նաեւ տարածաշրջանի երկրների կառավարություններին վերագրվող ամենակարեւոր պատասխանատվությունն իրենց էներգետիկ շուկաներ ազատ մուտքի ապահովումն է: Թեեւ թվում է, թե էներգետիկ ռեսուրսների պահանջ ունեցող

ազգերի կառավարությունները պետք է, բնականաբար, երաշխավորեն էներգիայի բազմաթիվ մատակարարումները, այսուհանդերձ, իննսուներկու թվականներին գրանցվել են ցավալի դեպքեր, երբ մատակարարողները ստիպված էին գործ բռնել մասնավոր միջնորդների հետ՝ շուկա մուտք գործելու նպատակով: Դարձապես այդ միջնորդները կապված էին սպառող ազգերի կառավարական պաշտոնյաների հետ: Քանի դեռ կոռուպցիային վերջ չի դրվել, Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ զարգացման ներուժը փականքի տակ կմնա:

Սպառողներին, այն է՝ էլեկտրակայաններին, գազի եւ էլեկտրականության սպասարկման հիմնարկներին, քիմիական եւ այլ արդյունաբերություններին, վերագրվող միակ պատասխանատվությունը մատակարարողների առջև իրենց պարտականությունների կատարումն է. զնված նավթի եւ գազի դիմաց ժամանակին վճարումը: Միանգամայն պարզ է, որ եթե շրջանի նավթի եւ գազի արդյունահանողները չազատվեն գնորդների չվճարված պարտքերից, նրանք չեն կարողանա այլևս ներդրումներ կատարել նոր արտադրության մեջ եւ ոչ էլ պահպանել հաստատուն մատակարարումները եւ, վերջապես, Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ զարգացման ներուժը փականքի տակ կդրվի: Վերջին 10 տարիների ընթացքում նույնատիպ իրավիճակներ են գտնվում թուրքմենստանի գազի արդյունահանողները, որոնցից հսկայական քանքեր են պահանջվում հավաքելու իրենց՝ Արեւելյան Եվրոպայի սպառողների կուտակված 1 միլիարդ ամերիկյան դոլար կազմող պարտքերը:

Ուրախությամբ եմ նշում այն փաստը, որ շրջանի էներգիա սպառող ազգերի շարքում Հայաստանը ցուցադրում է լավագույն օրինակներ, թե ինչպես կառավարությունը եւ արդյունաբերությունները պետք է կատարեն իրենց պարտականությունները: Կառավարությունը հիմնադրել է էներգիայի մատակարարման կարգված եւ թափանցիկ իրավական ու հաստատական համակարգեր, եւ այս գործընթացը դեռ ավելի է ընդարձակվելու մոտ ապագայում Հայաստանի Համաշխարհային առևտրի կազմակերպություն մուտք գործելուց հետո: Չնայած միշտ չէ, որ Հայաստանի առևտրային ձեռնարկություններին, գազ եւ էլեկտրաէներգիա սպասարկող հիմնարկություններին հաջողվում է ժամանակին կատարել վճարումները, նրանք, այնուամենայնիվ, ցուցադրել են տարածաշրջանի գրեթե ամենալավ վարկային պատմությունը:

Առաջարկի սանդղակի պատասխանատվությունների հստակ սահմանման ձեւակերպումը որոշ դժվարություններ է ներկայացնում: Փաստորեն, արդյունահանող ազգերի եւ հենց արտադրողների կառավարություններին վերագրվող պատասխանատվությունների խելացիորեն վերագրումը Կասպից ծովի շրջանի իննսուներկու թվականների էներգետիկ զարգացման անարդյունավետության պատճառներից մեկն էր: Օրինակ, թերթեր կարդալիս կամ իրար հետ

«Վերջին տասնամյակում Կասպից ծովի ավազանի պետությունները դժվարություններ են ունեցել՝ կապված էներգետիկ ռեսուրսների զարգացման համար անհրաժեշտ ներդրումների գրավման հետ, իսկ ռեսուրսների սկսված արդյունահանումը չկարողացավ բարելավել շրջանում ապրող մարդկանց կենսամակարդակը»:

զրուցելիս՝ մենք հանդիպում ենք հետեյալ խոսքերի. «այս նախագահը ուզում է, որ նավթը հոսի դեպի Թուրքիա» կամ «այն նախագահը ուզում է վաճառել գազը Ռուսաստանին»: Հարց է ծագում. արդյո՞ք դա կառավարությունների պարտականությունն է որոշել, թե ինչ խողովակաշարեր կառուցել, ինչ վաճառել եւ ինչպես: Կասկած չի առաջացնում այն փաստը, որ կառավարությունը պատասխանատու է ապահովելու ազգի բնական ռեսուրսների արդյունավետ զարգացումը՝ երաշխավորելով հասարակության առավելագույն շահը եւ վնաս չհասցնելով շրջակա միջավայրին: Սակայն դա չի ենթադրում կառավարությունների ակտիվ մասնակցությունը արդյունաբերության ներդրումների վերաբերյալ որոշումների ընդունմանը: Կարծում եմ, ձեզանից շատերը կհամաձայնվեն, որ քանի դեռ նավթի եւ գազի արդյունահանումն ու արտահանումը որոշակի ներդրումային նախագծերի արդյունք են, ամեն անգամ, երբ որոշումները ընդունվում են ծախս-եկամուտ հստակ համակարգերի սահմաններից դուրս, առաջանում է ներդրումների եւ զարգացման հեռանկարների քայքայման վտանգը: Կասպից ծովի շրջանի երկրների կառավարությունները կարող են չխառնվել գործի զուտ առետրային կողմին, քանի որ նրանք առանց դրա էլ բազմաթիվ ուղղակի պատասխանատվություններ ունեն:

Առաջինը՝ կառավարությունների պատասխանատվությունն է հաստատել այնպիսի տարածաշրջանային քաղաքական միջավայր, որը հնարավոր կդարձնի Կասպից ծովի ռեսուրսների լիարժեք զարգացումը: Դա, պարզապես, Կասպից ծովի իրավական դիրքորոշման սահմանման հերկուլեյան խնդիրն է: Ամբողջ անցած ժամանակահատվածում Թուրքմենստանը, հավանաբար, այս հարցի շուտափույթ եւ խաղաղ լուծման ամենահետեւողական կողմնակիցն էր, միշտ պատրաստ զիջումների՝ բանակցություններում ներկայացվող մոտեցումներում: Տասը տարվա ընթացքում տարվող քննարկումների արդյունքում Կասպից ծովի մերձափնյա պետություններին վերջապես հաջողվեց գալ համաձայնության Կասպից ծովի երկրների նախագահների գալիք գագաթաժողովի անցկացման հարցում: Իսկապես, ինչպես ձեզ հայտնի է, նախագահ Նիյազովի նախաձեռնությամբ տեղի է ունենալու Թուրքմենստանում, այս տարի:

Երկրորդ՝ կառավարությունները պետք է շարունակեն էներգետիկ արդյունաբերության իրավական եւ ֆինանսական կարգերի բարելավմանն ուղղված չափազանց բարդ գործընթացը: Միանգամայն պարզ է, որ քանի դեռ համապատասխան օրենսդրական, ընթացակարգային եւ հասարակական համակարգերը կայուն կերպով հաստատված չեն եւ պայմանագրային պարտականությունների իրագործումը երաշխավորված չէ, խոսք չի կարող գնալ արդյունաբերությանն ուղղված ոչ արտաքին, ոչ էլ ներքին ներդրումների գրավման մասին: Այսպիսի օրենսդրության լավ օրինակ կարող է ծառայել Թուրքմենստանի « Ածխաջրածնի ռեսուրսների մասին» օրենքը, որը նախագահ Նիյազովը ընդունել է 1997 թվ-ին: Սույն օրենքը ներկայացնում է արտադրության բաշխման մոդելը՝ որպես երկրում շահագործման եւ արդյունահանման գործընթացների հիմնական հենակետ, հաստատում է արտոնագրման ընթացակարգերի թափանցիկությունը, հստակ սահմանում կարգավորող գործակալությունների դերը: Ներդրումային համակարգի բարելավման անհրաժեշտությամբ զուգահեռ են կառավարությունների պատասխանատվությունները՝ ուղղված միջավայրի պահպանման հստակ եւ հետեւողական քաղաքականության անցկացմանը:

Երրորդ՝ կառավարությունները պետք է սահմանեն նավթի եւ գազի ընկերությունների ապագա դերը: Որպես նախկին խորհրդային Միության նավթի եւ գազի նախարարության տեղական մասնաճյուղեր, այդ ազգային նավթային ընկերություններից շատերը մինչեւ այսօր ունեն կարգավորող եւ արդյունաբերական մարմինների երկակի կարգավիճակ, ինչը հանգեցնում է ահավոր արդյունքների:

ա) Այս իրավիճակը շահերի բաշխման ամենամեծ դրճապատճառն է, այն արգելակում է բոլոր արտադրողների հավասար կարգավիճակը եւ մեծ մասամբ վնասում անաչառ մրցակցությանը:

բ) Քանի որ այս ընկերությունները ստեղծվել են կենտրոնացված պլանավորման դարաշրջանում, դրանց կառավարման եւ տեխնոլոգիական սահմանված կարգերը, կազմակերպչական ու հաշվեկշիռային կառուցվածքները ոչ այդքան արդյունավետ են այսօր:

Ստեղծված իրավիճակից դուրս գալու համար շրջանի կառավարությունները նախ եւ առաջ պետական նավթային ընկերություններին պետք է ազատեն կարգավորող պարտականություններից: Ես իսկապես հպարտ եմ, որ Թուրքմենստանի կառավարությունն առաջինն է տարածաշրջանում սկսել այդ գործընթացը. 1998 թվ-ի սկզբից Թուրքմենգազ եւ Թուրքմեննաֆթ պետական ընկերությունները գործում են որպես ամբողջովին առետրային հասարակական մարմիններ, մինչդեռ նավթի եւ գազի նախարարությունը դարձել է միակ կարգավորող գործակալությունը:

Հաջորդ քայլը կլինի ոչ արտադրողական ակտիվների եւ մասնաճյուղերի անջատումը. դրանց բլում են նաեւ հասարակական եւ նավթային ծառայությունների մատակարարները, այնուհետեւ ազգային նավթային ընկերությունների վերակազմակերպումը՝ օգտագործելով կուղածիճ միաձուլման մոդելը՝ անցնելով գործընթացի բոլոր փուլերով՝ հորատումից մինչեւ մարկետինգ: Սա, անկասկած, կհանգեցնի գերազանց փորձառու, կապիտալ ձեռք բերելու եւ միջազգային մրցակցությանը դիմարելու ունակություններով ժողովրդական ծագում ունեցող իսկապես հզոր՝ արդյունաբերությանը մասնակցող խաղակիցների ստեղծմանը: Չինաստանի կառավարությունը կիրառել է համանման մոտեցում մի քանի տարի առաջ, երբ վերակազմակերպում էր իր պետական իսկան, եւ արդյունքում 2000 թվ-ի դեկտեմբերին Սինոպեկը՝ չինական պետական նավթային ընկերությունը, որը 3 անգամ վերագրանցվել է Նյու Յորքի ֆոնդային բորսայում, տեղադրում է 3 միլիարդ ամերիկյան դոլարին համարժեք ADR: Երկարաժամկետ զարգացում կարելի է համարել նաեւ M&A-ի եւ շրջանի այլ ընկերությունների ընթացքն արտադրանքի շղթայով կամ նույնիսկ Հայաստանի էլեկտրաէներգիայի ցանցերի հնարավոր ձեռքբերումը Թուրքմենստանի կողմից: Հասկանում եմ, որ դա շատ ցավալի հարց է եւ խնդրում են այն որպես կատակ ընդունել:

Հենց սկսեք մտածել վերոհիշյալ սահմաններում, կտեսնեք, որ արդյունաբերության արտադրությունը բաղկացած է երկու մասից. ազգային նավթային ընկերություններ եւ միջազգային իսկաներ: Սակայն որո՞նք են արդյունաբերության պատասխանատվությունները: Կարճ ասած՝ նրանք կկատարեն գործը: Համապատասխան քաղաքական եւ իրավական կարգերի եւ կառավարության թափանցիկ կարգավորումների առկայության պայմաններում արդյունաբերությունը ձեռք է բերում կարողություն, հմտություն եւ կապիտալ՝ Կասպից ծովի հեռանկարներն իրականություն դարձնելու համար:

Հուտով եմ, ինձ հաջողվեց ներկայացնել իրական պատկերը՝ բացատրելով, թե ինչպես է, համեմայն դեպս, իմ երկիրը տեսնում Կասպից ծովի էներգետիկ զարգացման ապագա հեռանկարները: Ի՞նչ հետեւեցնեք կունենա այս ամենը մեզ համար:

Կասպից ծովի ավազանը հարուստ է բնական գազի եւ նավթի պաշարներով: Այս ռեսուրսների զարգացումը բացառիկ նշանակություն ունի տարածաշրջանի տնտեսությունների համար, սակայն այն չի երաշխավորում Կասպից ծովի շրջանի երկրների ազգերի ապագա բարգավաճում: Որպեսզի Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ զարգացումն ընթանա անաչառ եւ հարատեւ ճանապարհով, պետք է հատուկ ուշադրություն դարձնել հնարավոր ծախողման ռիսկերին եւ հետեւանքներին: Կասպից ծովի երկու կողմում գտնվող, ինչպես նաեւ մատակարարման ամբողջ շղթայի արդյունաբերության դերի եւ պատասխանատվությունների հստակ սահմանումը ռեսուրսների զարգացման ամենակարեւոր նախադրյալն է:

Մեզ առջեւում սպասում են նշանակալի մրցակիցներ: Բայց մենք ունենք բոլոր հնարավորությունները՝ հաջողության հասնելու համար: Մտածեք Ձեր սեփական պատասխանատվությունների մասին:

«Քանի դեռ կոռուպցիային վերջ չի դրվել, Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ զարգացման ներուժը փակյանքի տակ կլնա»:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐ

- Ինչպիսի՞ն կլինեն Հայաստանի եւ Թուրքիայի միջուկային եւ արտահանման ապագա հեռանկարները:

- Իմ կարծիքով, կառավարության եւ առեւտրային գործունեության պատասխանատվությունների հստակ ըմբռնման սահմաններում ինչպես Թուրքիայի հետ կապերը, այնպես էլ Հայաստանը պայծառ հեռանկարներ ունեն: Կասպից ծովի ավազանի արտադրող եւ սպառող երկրների շարքում այս երկու երկրները հավանաբար ամենալավատեսական հեռանկարներն ունեն: Այս կարծիքի օգտին է վկայում այն պարզ փաստարկը, որ իննսունական թվականներին Թուրքիան ու Հայաստանը ակտիվ համագործակցում էին էներգետիկ դաշտում: Կարծում եմ ձեզ հայտնի է, որ իննսունական թվականների մի քանի տարիներին ընթացքում Թուրքիան ստանալով է Գազարի Գազարի 20 միլիարդ խորանարդ մետր գազ, որը, հուսով եմ, օգնեց Հայաստանին դուրս գալ այդ տարիների էներգետիկ ճգնաժամից: Հայաստանի առեւտրային ձեռնարկություններն ի վիճակի չէին հատուցել իննսունական թվականներին մատակարարված նավթի եւ գազի արժեքը, ինչն էլ հանգեցրեց պարտքերի վերածնունդին: Սենը ստիպված էինք հետաձգել Հայաստանի վճարելիք պարտքերի մարման ժամկետը հինգից յոթ տարով: Խոսքը գնում է 1994-1995 թվականների մասին: Սակայն 1999 թվ.ի սկզբին, նոր դարի նախօրյակին, Հայաստանին, ի տարբերություն Թուրքիայի էներգետիկ պաշարները սպառող այլ երկրների, հաջողվեց մարել բոլոր պարտքերը: Այս համագնացը հնարավորություն է տալիս Հայաստանին զբաղեցնել բարենպաստ դիրք, ինչի շնորհիվ Թուրքիան էներգետիկ էներգիա արդյունաբերողները Հայաստանը համարում են թուրքմենական էներգետիկ ռեսուրսների սպառման հավանական շուկա: Եվ եթե անհրաժեշտություն առաքանա շարունակել մատակարարումը Արեւելյան Եվրոպայի եւ Անդրկովկասի երկրներին, Թուրքիան էներգետիկ գազի արդյունաբերողները, անկասկած, կնախընտրեն Հայաստանը՝ նախ եւ առաջ հաշվի առնելով այդ երկրի լավ վարկային պատմությունը: Թուրքմենստանը շարունակում է մատակարարել Հայաստանին բնական գազ: Թեեւ այն մատակարարվում է Ռուսաստանյան օպերատորի միջոցով, բայց դա, այնուամենայնիվ, Թուրքմենստանի գազն է, որը միաժամանակ օգնում է Հայաստանի սպառողներին հասկանալ Թուրքմենստանի արդյունահանողների հնարավորություններն ու կարողությունները: Արանք բոլորը շատ նպաստավոր գործոններ են, որոնք հիմնադրում են կայուն հեռանկարներ Հայաստանի եւ Թուրքիայի համագործակցության ապագա զարգացման համար: Հետագայում կարող է նաեւ վերանայվել հարցի տեխնիկական կողմը. շարունակել արդյոք գազի մատակարարումը Ռուսաստանի միջով, թե՛ սկսել գազը տրամադրել Իրանի միջով կամ ապագայում կառուցել Անդրկասպիան աշխարհից մինչեւ ցանկացած այլ մայրցամաք ձգվող խողովակաշար: Ես ուզում եմ ասել, որ էներգետիկ դաշտում Թուրքմենստանի եւ Հայաստանի հաջող համատեղ գործունեությունն ապահովող ամենակարեւոր նախադրյալներն առկա են. այն է՝ Հայաստանի ձեռնարկությունների լավ վարկային պատմությունը, ինչպես նաեւ Թուրքմենստանի արտադրողների լավ մատակարարման պատմությունը:

- Եթե բացառենք նավթը, գազը եւ էներգետիկ ռեսուրսները, ապա կարճ ժամանակում, ո՞ր երկրներն են Թուրքմենստանի հիմնական առեւտրային գործընկերներն արտահանում-ներմուծում հարաբերությունների տեսանկյունից:

- Եթե հաշվի չառնենք նավթի եւ գազի պաշարները, ապա շատ կարեւոր է հասկանալ, թե ինչպիսին է Թուրքմենստանի արտահանման եւ ներմուծման ապրանքային կառուցվածքը: Բացառելով նավթի եւ գազի ռեսուրսները՝ Թուրքմենստանն արտահանում է 0.5 միլիարդ ԱՄԴ համարժեք մի շարք այլ ապրանքներ, որոնց մեծ մասը կազմում են մանածագործական արտադրանքները, բամբակեղենը եւ բամբակե մանրաթելը, անմշակ բամբակը, որոնք գլխավորապես արտահանվում են Արեւմտյան Եվրոպայի շուկաներ: Բամբակեղենն ու բամբակե մանրաթելն արտահանվում են Արեւմտյան Եվրոպայի շուկաներ, մանածագործական արտադրանքները՝ Հյուսիսային Ամերիկա, մինչդեռ արտահանվող մանածագործական արտադրանքի նվազագույն մասը բաժին է ընկնում Ռուսաստանին եւ Արեւելյան Եվրոպային: Արանք են այն գլխավոր երկրները, որոնք Թուրքմենստանից ապրանքներ են գնում: Իսկ Թուրքմենստանը զարգացնում է շատ ինտենսիվ եւ ծավալուն ներդրումային ծրագիր: Օգտագործելով նավթի եւ գազի արտահանումներից ստացված եկամուտները՝ մեր կառավարությունը կատարում է ներդրումներ ուղղված Թուրքմենստանի տնտեսության եւ արտահանման կառուցվածքների ընթացքում ու զանազանակերպմանը: Վերջին տարիների ընթացքում էներգետիկ ռեսուրսներից ստացված եկամուտների որոշ մասը ներդրվել է մանածագործական գործարանների, գյուղատնտեսական սննդամթերքի վերամշակման սարքերի, ինչպես նաեւ տրանսպորտային ենթակառուցվածքների շինարարության մեջ: Իսկ այս ներդրումները պահանջում են տեխնոլոգիական սարքավորումների մեծաքանակ ներմուծումներ: Տեխնոլոգիական սարքավորումները ներմուծվում են Արեւմտյան Եվրոպայից, Հյուսիսային Ամերիկայից, դրանց որոշ մասը ստացվում է ճապոնիայից եւ Հիմաստանից: Ահա սրանք են Թուրքմենստանի հիմնական առեւտրային գործընկերները, որոնք ապրանքներ են մատակարարում մեր երկրին:

- Ո՞ր երկրներին է պարտք Թուրքմենստանը, եթե, իհարկե, այդպիսի երկրներն առհասարակ կան, եւ ինչքա՞ն է կազմում արտաքին պարտքի ընդհանուր գումարը:

- Իհարկե, մենք ունենք արտաքին պարտք: Սենը ստիպված է ինք պարտք վերցնել արտասահմանից, քանի որ մեզ հարկավոր էր կապիտալ՝ հողալու արտահանման հետ կապված ծախսերն այն բնագավառներում, որոնք չէին ստանում իրենց օրինական եկամուտը: Քանի որ Արեւելյան Եվրոպայի սպառողները չէին վճարում արտահանվող ապրանքների դիմաց, մենք ստիպված էինք պարտք վերցնել դրսից: Դա 1993-94 եւ 95 թվականներն էին: Այդ ժամանակահատվածում մենք պարտք ենք վերցրել Եվրոպական Միությունից, ինչպես նաեւ Վերակառուցման եւ զարգացման բնօրինակային բանկից (EBRD): Անշուշտ, նոր գործարանների շինարարության ուղղված տեխնոլոգիական սարքավորումների մեծաքանակ ներմուծումներ ապահովելու համար մենք օգտագործում ենք վարկեր, որոնք կարելի է ստանալ կապիտալների միավորման արտահանման վարկային գործակալություններից, այլ ֆինանսական կառույցներից, օրինակ, ԱՄՆ Ներկրտ Բանկը, Ճապոնիայի զարգացման բանկը: Թուրքմենստանի արտաքին պարտքը, իհարկե, շատ մեծ չէ, մենք նույնիսկ պարտք չենք վերցրել այնպիսի բազմակողմանի ֆինանսական հաստատություններից, ինչպիսին են Համաշխարհային Բանկը, Արժույթի միջազգային հիմնադրամը (IMF):

- Եթե Կասպից ծովի ռեսուրսներն ընդհարման պատճառ դառնան, մեր կարծիքով, ո՞ր երկրները հավանաբար կդառնան այդ ընդհարման գլխավոր «հերոսները» եւ ինչպիսի՞ն կլինի այդ կոնֆլիկտի հավանական հետեւանքը:

- Կրկին վերադառնալով իմ աշխատության առարկային՝ ասեմ, որ պատասխանատվությունների հստակ ըմբռնումը կառավարությունների կողմից ամենակարեւոր գործոնն է, որը կարող է կանխել ապագայում որեւէ ընդհարում ինչպես Կասպից ծովի ավազանի ազգերի այնպես էլ այդ ազգերի եւ հարեւան երկրների միջեւ: Հավանաբար կարիք չկա կրկին բացատրել, թե՛ որոնք են արդյունահանող ժողովուրդների կառավարություններին վերագրվող պատասխանատվությունները, պարզապես նշեմ, որ դրանք թվում է բարենպաստ քաղաքական եւ ներդրումային կարգերի ստեղծումը եւ մի շարք այլ պարտականություններ: Ներկայումս մենք բարենպաստաբար տեսնում ենք, որ Կասպից ծովի շրջանի բոլոր արդյունահանող ազգերը շատ մոտ են այդ պարտականությունների հստակ ըմբռնմանը: Այդ իսկ պատճառով ես իսկապես չեմ տեսնում ոչ մի նախադրյալ, որը կարող էր Կասպից ծովի ավազանի ազգերի միջեւ ընդհարման դրդապատճառ հանդիսանալ: Ուզում եմ ասել, որ, իմ կարծիքով, այդպիսի հնարավորությունը պարզապես բացառվում է:

- Որոշ աղբյուրներ տեղեկացնում են, որ Կասպից ծովի մակարդակը բարձրանում է: Եթե այդ տեղեկությունները հաստատ-

ված են, ապա, ձեր կարծիքով, ինչպիսի՞ է կողոզիական եւ տնտեսական հետեւանքներ կարող է ունենալ ծովի մակարդակի բարձրացումը ձեր արդյունաբերության եւ երկրի համար:

- Թույլ տվեք ինձ մտխ եւ առաջ ասել, որ ես չըջակա միջավայրի փորձագետ չեմ: Բայց, այնուամենայնիվ, որքան ինձ հայտնի է, Կասպից ծովի մակարդակի բարձրացման եւ փոփոխման հետեւանքները դեռ լավ հետազոտված չեն եւ այս երեւոյթը մինչեւ օրս էլ պարզորոշ բացատրություն չի ստացել: Շրջակա միջավայրի հետազոտությունները պահանջում են արդյունահանող ազգերի կառավարություններից, ինչպես նաեւ արդյունաբերություններից, լրացուցիչ ներդրումներ, որոնք հնարավոր կդարձնեն ծովի մակարդակի փոփոխման հետեւանքների հաստատումը եւ կպարզեն, թե իսկապե՞ս ծովի մակարդակի բարձրացումը ոչ մի կերպ չի ազդի մավթի արդյունահանման վրա, իսկ վերջինս, իր հերթին, չի վնասի շրջակա միջավայրը՝ այդ իսկ փոփոխությունների արդյունքում:

- Կխնդրեի՞նք ձեզ համառոտակի ներկայացնել թուրքմենստանի կայրական համայնքի եւ Հայաստանում թուրքմենական համայնքի կայրակի՞ծակ եւ մշակութային կյանքը: Ինչպիսի՞ն է Հայաստանում ապրող թուրքմենական բնակչության մշակութային կյանքը:

-Հայաստանի թուրքմենական բնակչությունը բաղկացած է 6 հոգուց, եւ դրանք թուրքմենստանի դեսպանատան աշխատակիցներն են: Բայց մեր մշակութային կյանքը շատ հարուստ է: Մենք հավաքվում ենք, գնում միասին համերգներ, ֆիլիհարմոնիա, ազգային օպերա: Մեր երեխաները գնում են ռուսական դպրոց:

Ինչ վերաբերում է թուրքմենստանի հայությանը, ապա նշեմ, որ հայերի թիվը շատ մեծ է՝ 30 հազար, որոնց մեծ մասը ապրում է Աշխաբադում: Կարծում եմ, նրանք ապրում են շատ հարուստ մշակութային կյանքով: Նախ եւ առաջ նրանք թուրքմենական հասարակության անբաժանելի մասնիկն են: Նրանք շատ ակտիվ դեր են խաղացել թուրքմենստանի մշակութային կյանքում: Պահպանելով իրենց առանձնահատկությունները, հայերը թուրքմենստանում ապրում են շատ հազեցված մշակութային կյանքով: Ես գիտեմ, որ Հայաստանի համալսարանի Ուրախների եւ հնարամիտների ակումբը կես տարին մեկ այցելում է թուրքմենստան, հանրաճանաչ հայ երգիչները նույնպես գալիս են թուրքմենստան համարյա երեք ամիսը մեկ: Թուրքմենստանի փոքր քաղաքներից մեկում՝ Մարիում բնակվող հայկական համայնքն ունի ժողովրդական պարի իր ակումբը:

- Կար՞ող եք ասել, թուրքմենստանում հայերի ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված որեւէ քայլ է ձեռնարկվո՞ւմ:

-Շատ լավ, թույլ տվեք ինձ մեկ անգամ ես վերադառնալ իմ աշխատությանը: Իմ պատրաստած աշխատության կամ Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ զարգացման ենթատեքստում, հայերի ցեղասպանության ճանաչումը կամ այս դեպքում՝ հերքումը, ստեղծում է մի իրավիճակ, որը շատ լուրջ վնաս է հասցնում էներգետիկ զարգացման հեռանկարներին, քանի որ այն արգելակում է երկու հարեւան պետությունների համագործակցությունը: Այդ հարեւան երկրներից յուրաքանչյուրը, ես նկատի ունեմ թուրքիան եւ Հայաստանը, որպես փոխադրող կամ սպառող ազգեր շատ կարեւոր դեր պետք է խաղան Կասպից ծովի ավազանի էներգետիկ զարգացման գործընթացում: Մենք անհամբեր սպասում ենք այս իրավիճակի շուտափույթ կարգավորմանը: Համենայն դեպս, եթե մենք որեւէ կերպ կարող ենք օգտակար լինել ինչպես Հայաստանին, այնպես էլ թուրքիային այս պրոբլեմի լուծման հարցում, ապա մեր կառավարությունն ուրախ կլինի մասնակցել այդ գործընթացին:

- Միջազգային հասարակությունն մուտք գործելու կարելուր նախադրյալներից է քաղաքական համակարգում ժողովրդավարական հաստատությունների կարեւորության ուժեղացումը: Մեզ հետաքրքիր են ձեր մեկնաբանությունները թուրքմենստանի վերաբերյալ այս հարցի շուրջ:

-Սա, իհարկե, շատ կարեւոր հարց է: Կրկին վերադառնալով իմ աշխատությանը՝ ասեմ, որ ժողովրդավարական հասարակության կառուցումը նույնպես ենթադրում է կառավարությունների կողմից հստակ պատասխանատվությունների ճանաչում եւ ընդունում: Անշուշտ, ժողովրդավարական հասարակության բացակայությունը խոչընդոտ է ամբողջ երկրի զարգացմանը: Սակայն, երբ խոսքը վերաբերում է ժողովրդավարության հաստատմանը, կարելուր է հասկանալ, որ դեմոկրատիան կամ դեմոկրատական համակարգերը ապրանք չեն, որն արտադրվում է մի երկրում եւ հետո վաճառվում է արտասահմանյան մեկ այլ երկրի: Յուրաքանչյուր երկրում ժողովրդավարական համակարգը պետք է հիմնված լինի ազգային առանձնահատկությունների կամ համընդհանուր բնական հատկու-

թյունների վրա, ավելի ճիշտ ձեւակերպված՝ համընդհանուր արժեքների վրա, այնուամենայնիվ, պետք է հաշվի առնվեն նաեւ ազգային առանձնահատկությունները: Ահա այս գործընթացն է ներկայումս գնում թուրքմենստանում:

- Անցյալում գոյություն ուներ Համաթուրանյան գաղափարի տեսություն: Ի՞նչ եք կարծում, այդ գաղափարը անհետացել է, թե՞ պահպանվել է մինչեւ օրս կամ ենթարկվել է ձեւափոխումների:

-Ես համաթուրանիզմի փորձագետ չեմ, հավաստիացնում եմ ձեզ՝ դա այդպես է: Իմ կարծիքով, համաթուրանիզմը, եթե իհարկե ես ճիշտ եմ հասկացել հարցը, թուրքիայում 19-րդ դարի վերջին զարգացած գաղափարն է, որի քաղաքականությունն ուղղված էր նախագծելու Օսմանյան Կայսրության հզորությունը դեպի արեւելք, մինչեւ Կենտրոնական Ասիա: Դա զուտ քաղաքական գործիք էր ուղղված իրենց հզորության ընդարձակմանը: Ես իսկապես չեմ կարող ձեզ ասել, թե ինչպիսին է ներկայումս համաթուրանիզմի կարգալիծակը եւ ինչքան է կազմում այդ շարժման հետեւորդների թիվը թուրքախոս երկրներում, բայց կարծում եմ, որ այդ գաղափարները ներառված չեն թուրքական պետությունների, այդ թվում՝ թուրքմենստանի քաղաքականության եւ հարցերի հիմնական ուղղության մեջ:

- Որքանո՞վ է թուրքմենստանին հետաքրքրում Հայաստանի աշխարհաքաղաքական դիրքը:

- Այս հարցին պատասխանելու համար պահանջվում է եւս 40 րոպե: Սակայն ասեմ, որ մենք հավատում ենք, որ կարող ենք լավ ընկերներ լինել Հայաստանի հետ ոչ թե թուրքմենստանի կամ էլ Հայաստանի աշխարհաքաղաքական դիրքի համար: Մենք հավատում ենք, որ կարող ենք մնալ լավ ընկերներ, քանի որ մեր տնտեսությունները կապակցված են եւ մեր երկրները ամուր կապեր են հաստատել մարդկային եւ մշակութային մակարդակներում, որոնք այնքան բազմաթիվ են եւ ակտիվ: Մեր տնտեսությունների, մշակութային եւ մարդկային կապերի համատեղելիությունը եւ ոչ թե յուրահատուկ աշխարհաքաղաքական իրադրությունն է որոշում թուրքմենստանի վերաբերմունքը Հայաստանի նկատմամբ:

	ԲԱՆԱԽՈՍ
<p>«ՂԱՍԱԽՈՒՄԻՆՏԵՐԻ ԸՆԹ» ԾՐԱԳԻ ԵՂԵԿԱԳԻՐ Հայաստանի ամերիկյան համալսարան Հատուկ դասընթացների բաժին</p> <p>URL:// www.aua.am/aua/extens/lectures</p> <p>Ծրագրի համակարգող՝</p> <p style="text-align: center;">Հրայր Զորյան</p> <p>Հայաստանի ամերիկյան համալսարան ՀՀ, ք. Երևան, Բաղրամյան 40 հեռ. 51-27-07</p> <p>Հասցեատեր՝</p>	